
„Předevčirem, nebo kdy to bylo?“: Temporalita třídy nejchudších*

PETR VAŠÁT**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

‘Yesterday, or when was it?’ – The Temporality Practices of the Poorest Class

Abstract: The article seeks to describe the poorest class’s notion of time and through this critically address the prevailingly one-dimensional and unproblematised conception of time in the Czech social sciences. The relational concept of the poorest class here refers to individuals united by specific social practices and strategies that are determined by their position and mutual proximity within a social space. The article’s theoretical framework is anthropologist Nancy Munn’s practice-based or agent-oriented approach to time and space, according to which socio-cultural practices do not just *occur* in time and space but also create or produce that time and space. The concept of temporalisation (time and space) is used in this respect to refer to a variegated, symbolic process whose forms can encompass different degrees of awareness and consideration of the dimension of time. Through the optics of this theoretical approach the article examines four dimensions of agent-based temporalisation: (1) the tactical nature of time, (2) the relation between past, present, and future, (3) time reckoning, and (4) the rhythm of everyday practices. The text presents data from ethnographic field research conducted in the urban setting of the City of Pilsen. The aforementioned dimensions of time are understood as a reflection of social structures, that is, of the position of agents in a social space associated with poverty and marginalisation.

Keywords: homeless, poorest class, temporalisation, past – present – future, time-reckoning, rhythm of everyday practices, tactical nature of time, ethnography

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2014, Vol. 50, No. 1: 57–82

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2014.50.1.34>

* Sběr dat pro tuto studii by podpořen granty SGS-2010-023 a SGS-2011-074 Západočeské univerzity v Plzni. Sepsání studie bylo financováno Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i. Za cenné komentáře k textu děkuji Mgr. Michalu Tošnerovi, Ph.D. a Mgr. Ondřeji Hejnalovi. V tomto duchu děkuji rovněž anonymním recenzentům/recententkám a šéfredaktoru Sociologického časopisu. Dík patří i informátorům a informátorkám, jejichž jména jsou za účelem zachování jejich anonymity pouze fiktivní.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Petr Vašát, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: petr.vasat@soc.cas.cz.

Úvod

Za poslední tři dekády lze v zahraniční literatuře zaznamenat opravdu rapidní nárůst zájmu jak o koncept prostoru [z těch známějších viz Castells 1977; Lefebvre (1974) 2002; Sibley 1995; Hirsch, O'Hanlon 1995; Mitchell 2003], tak o koncept času [z těch známějších viz Zerubavel 1981; Lefebvre (1992) 2004; Gell 1992; El Guindi 2008; Shove, Trentmann, Wilk 2009 atd.], a to napříč sociální vědou. V českém kontextu je ale situace velmi odlišná. Zatímco konceptu prostoru byly v nedávné době věnovány například dvě monotematická čísla *Sociologického časopisu* [Kostelecký 2007; Ouředníček, Temelová 2011] či monočíslo *Sociálních studií* [Ferenčuhová, Šuleřová, Vacková 2006], čas je naproti tomu spíše okrajovou záležitostí. Nejvíce se mu věnují z perspektivy geografie času sociální geografové [srov. Novák, Sýkora 2007; Temelová, Novák, Pospíšilová, Dvořáková 2011 atd.], ale můžeme zaznamenat i jiné ojedinělé práce [srov. Růžička 2011]. Bezprecedentní výjimku pak v českém kontextu tvoří práce Jiřího Šubrta [2000, 2001, 2003], který se jako jeden z mála tématu času věnuje systematicky a dlouhodobě.¹ Zatímco je ale prostor obecně považován za vícedimenzionální a problematický, času jsou v české sociální vědě tyto vlastnosti spíše upírány.

Obecným cílem tohoto textu je proto kriticky se vypořádat z představou jednodimenzionality a neproblematičnosti času. Teoreticko-konceptuálním rámcem textu je přístup k časoprostoru nazývaný „orientovaný na praxi“ nebo „orientovaný na aktéra“. Kořeny tohoto přístupu lze najít již v durkheimovské sociologické škole, nicméně nejvíce je spojován s kulturní antropoložkou Nancy Munn [Munn 1986, 1992]. Konkrétním cílem předkládaného textu je popsat formy času aktérů z řad *třídy nejchudších*. Koncept třídy nejchudších zde označuje všechny jedince, které spojují specifická sociální praxe a strategie determinované jejich pozicí a vzájemnou blízkostí v rámci sociálního prostoru. Řeceno běžným jazykem: třída nejchudších zahrnuje bezdomovce, narkomany, žebráky, chudé apod.

Text využívá čtyři sociálněvědní časové koncepty, přičemž zkoumá čtyři korespondující dimenze aktérského času: (1) taktickou povahu času, (2) vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti, (3) formy značení času, (4) rytmus každodenních praxí. Na základě teoreticko-konceptuálního rámce text hledá odpovědi na několik základních otázek. Jakou roli hraje v problematice času sociální praxe? Jak lze charakterizovat čas zkoumaných aktérů, tzn. jaké má konkrétní formy a obsahy? Jak lze tento čas vysvětlit, resp. jaké konkrétní sociální podmínky ho (re)produkuje? Jelikož se jedná o v českém kontextu relativně nezmapované téma, text nejdříve nabízí stručný úvod do problematiky času obecně a poté kriticky hodnotí dosavadní zahraniční práce, které zkoumají čas v prostředí tzv. bezdomovectví.

¹ Na poli filozofie se tématem času zabývala kniha Jana Sokola *Čas a rytmus* [2003].

Studium času v sociálních vědách

Za posledních dvacet let můžeme v zahraniční odborné literatuře zaznamenat celou řadu shrnujících přehledů a s tím souvisejících klasifikací času [Thriff 1977a; Munn 1992; Gell 1992; James, Mills 2005]. Jednu takovou klasifikaci nabízí v současné době nejznámější a nejkompexnější kniha věnovaná času *Antropologie času: Kulturní konstrukce temporálních map a obrazů* (*The Anthropology of Time: Cultural Constructions of Temporal Maps and Images*) britského sociálního antropologa Alfreda Gella [1992]. Podle Gella existují dvě základní sociálněvědní linie studia času. Odkazem na britského filosofa Johna McTaggartta hovoří o A-sérii a B-sérii.² Podle A-série je čas dynamickým „stáváním se“ či plynutím, k jehož uchopení se lze dobrat schématy subjektivního vědomí času, i přestože vědomí chápe toto „stávání se“ coby objektivní fenomén (např. jinak plyne čas, čekáme-li v čekárně u zubaře, a jinak, jsme-li s přáteli v hospodě, i přesto, že jsme si všichni vědomi objektivních časových limitů obou situací). Tato linie také např. zdůrazňuje strukturu času v podobě minulosti–přítomnosti–budoucnosti. Naopak B-série vidí čas jako nedynamický, mající své objektivní dimenze a diferencující se dle časování „před“ a „po“. Podle této linie „stávání se“ není objektivním fenoménem a subjektivní vědomí času neposkytuje adekvátní nástroje, jak času porozumět (tzn. čas strávený u zubaře a v hospodě se liší pouze objektivními hodnotami času hodin, jeho délky, frekvence apod.). Gell samozřejmě dodává, že existují ještě další charakteristiky, přičemž ne všechny jsou těmi či těmi badateli akcentovány. Zatímco A-sérii zde reprezentují práce z oblasti sociokulturní antropologie (některé více než jiné), B-sérii zde zastupují práce klasické geografie času.

Zájem o téma času obecně má v sociální vědě dlouhou tradici a jeho počátek bývá přisuzován Durkheimovi a jeho sociologické škole.³ Na základě teze o korespondenci sociálních klasifikací a sociální organizace [Durkheim, Mauss (1903) 1963] pojímal Durkheim [(1912) 2002: 16–27] (sociální) čas jako kolektivní reprezentaci, která odráží rytmus kolektivních aktivit. Podle něho by čas nebyl k rozeznání bez rozlišení a rozdělení, které mají vždy sociální původ. Druhým dechem ale upozorňuje, že sociální původ času neznamená, že by neměl žádný objektivní

² Nutno hned zde dodat, že tato klasifikace plně neodpovídá dělení času na lineární a cyklický [srov. např. Eliade (1969) 2003]. Podle tohoto dělení je lineární čas typický pro západní moderní společnosti, přičemž založen je na času (gregoriánského) kalendáře a hodin (dále jen ČKH). Druhý lze naopak nalézt v různých izolovaných nezápadních kulturách a jeho typickými znaky jsou například neohraničenost, nezácílenost, orientace na „tady a teď“ apod. Na rozdíl od Gellovy klasifikace, která akcentuje otázky obecné povahy a možnosti lidské percepce času, tato reduktivní zprofanovaná klasifikace vychází pouze ze sociálně-evoluční dichotomie tradiční/moderní organizace společnosti. Cyklický a lineární čas je proto třeba chápat spíše jako generické příklady A-série a B-série času.

³ Nutno dodat, že Durkheimovu sociologickou školu v úvahách o čase výrazně ovlivnil francouzský filosof Henri Bergson [(1889) 1994]. Ten proslul pojmem trvání („dureé“), který odkazoval k časové provázanosti minulosti, přítomnosti a budoucnosti a nemožnosti dělit skutečnost na části (např. příčinu a následek apod.).

význam [ibid.: 26]. Naopak, tím spíše se zdá, že se jedná o „přirozené věci“. Vedle Durkheima se tématu času mnohem více věnoval jeho žák Henri Hubert. Ve své dnes klasické esejí o mýtickém a magickém čase se Hubert [(1905) 1999: 47] zabýval kalendáři a rytmy řídícími sociální život. Mimo jiné upozornil, že mnoho současných výročí, která oslavují historické události, ve skutečnosti odrážejí anticé agrární festivaly, a jsou tedy oslavou mýtického času. Z tohoto důvodu ani západní sekulární čas není nikdy pouze čistou kvantifikací – dimenzí a relativní pozicí – určitých časových jednotek, ale obsahuje svou „aktivní kvalitu“, kterou spojujeme s určitými událostmi v rámci dané periody.

Na obecné úrovni můžeme poté rozlišit dvě větve antropologického studia času: studie inspirované právě Durkheimem a jeho školou zdůrazňující kulturně zakotvené způsoby, kterými je čas žit a značen, a filozoficky založené autory, kteří zdůrazňují společné zkoušení kategorie času [James, Mills 2005: 3–4]. Z těch nejznámějších, kteří na Durkheima navázali, je třeba zmínit britského sociálního antropologa Edwarda Evans-Pritcharda a jeho klasickou studii *Nuerové* (*The Nuers*) [1940]. Nuerové podle Evans-Pritcharda [1940] značí čas kulturními koncepty odrážejícími rytmy aktivit, které samy souvisí s přírodními cykly. Rozlišil v jejich případě dvě roviny času, ekologický a strukturální. První reflektuje každodenní změny prostředí, kterým odpovídají sociální aktivity a jejich specifická posloupnost. V případě Nuerů se toto váže především na aktivity spojené s chováním skotu. Hovoří tak o „času skotu“. Strukturální čas pak odráží vývoj v rámci sociální struktury, tzn. změny v rámci vztahů jejich sociální organizace (tj. vývoj mezi jednotlivými rody apod.).

Naopak z těch, kteří se vůči Durkheimovi vymezili a promýšlejí čas jako univerzální lidskou kategorii, můžeme zmínit současného britského kognitivního antropologa Maurice Blocha [1977]. Obdobně jako Evans-Pritchard rozlišil v případě ostrovanů z Bali dva různé časy. Jeden univerzální kognitivní a druhý mající svůj zdroj v rituálech. Podle Blocha kognitivní režim času vychází z univerzální lidské (kognitivní) schopnosti interakce s prostředím coby předmětu lidských aktivit. Naopak z rituálů vycházející časové formy jako „cyklický“, „statický“ apod. chápal jako ideologické mystifikace.

Typickým přístupem, který akcentuje naopak B-sérii času, je dnes vlivný proud v rámci humánní geografie – geografie času [např. Hägerstrand 1970; Thrift 1977b apod.].⁴ Podle geografie času jsou prostor a čas zdroji a je třeba k nim takto badatelsky přistupovat. Vychází proto z lineárního času (resp. ČKH) a euklidovského pojetí prostoru. Thorsten Hägerstrand [in Thrift 1977b], zakladatel a čelní představitel geografie času, poté zmiňuje osm obecných předpokladů či faktů, které vystihují vztah lidské existence k času a prostoru: (1) lidské bytí se nedá oddělit od objektů reálného světa, (2) délka lidského života je omezená, (3) člověk je limitován věnovat se vždy pouze jednomu „úkol“ („task“), (4) každý „úkol“ má své trvání, (5) pohyb mezi body v prostoru spotřebovává čas, (6) kapacita prostoru je omezená, (7) jakékoliv prostorové jednotky mají vždy omezenou vnější

⁴ Alfred Gell ve své knize hovoří obecně o „chrono-geografii“.

velikost, (8) každá událost je vždy spojená s minulými událostmi. Geografie času následně užívá celou řadu konceptů, kterými popisuje a analyzuje lidské jednání v čase a prostoru.⁵

Gellovo dělení je samozřejmě ideálnětypické, proto někteří autoři a jejich přístupy mu odpovídají více, jiné zase méně. Stejně tak můžeme naopak identifikovat různé syntetizující přístupy. Na poli sociální antropologie ho nabízí právě Gell. Podle něho je třeba zabývat se tím, co člověk konkrétně dělá v konkrétním čase. Antropologie podle Gella tradičně preferovala A-sérii času, ačkoliv ji měl více zajímat tzv. „reálný čas“, který nám zprostředkovává právě B-série času. Tímto argumentem tedy přitakává například zmíněnému Blochovi. Nesouhlasí ovšem s jeho univerzálním kognitivním pojetím. Podle Gella je A-série: „pouze předstupněm mezi dvěma B-sériemi, tou vnější, reálného světa, a tou vnitřní, světa mentálních modelů a map. Zkušenost, jinými slovy, je pouze zprostředkující, co se počítá a co si zaslouží být nazýváno opravdu ‚reálným‘, je B-série.“ [Gell 1992: 320] Tyto dva specifické časové mody je pak podle Gella nutné studovat s ohledem na praxi. Za podobnou syntézu můžeme na poli humánní geografie považovat například koncept chronotopu Mika Cranga.⁶ Crang fenomenologicky rozvíjí analýzu rytmů Henriho Lefebvra [2004] na jedné straně a zmíněnou geografii času na straně druhé. Ve svém přístupu nově promýšlí vztah prostoru, času a každodenní praxe. Čas se podle něho obvykle pouze přidává k prostoru. Chronotop proto podle něho představuje svého druhu alternativu k časoprostoru geografie času a odkazuje ke specifické jednotě místa a různorodých časů. Místo podle Cranga zahrnuje multiplicitu temporalit různých délek, frekvencí, osobního i kolektivního charakteru [Crang 2001: 189].

Studium času a bezdomovectví: kritické zhodnocení

Na rozdíl od konceptu prostoru, jemuž bylo na poli studia bezdomovectví věnováno mnoho prací [viz Duncan 1978; Snow, Anderson 1993; Ruddick 1996; Wright 1997 atd.], koncept času je spíše opomíjený.⁷ Zohlednění časové dimenze tak nejčastěji spočívá v aplikaci právě geografie času [viz Rowe, Wolch 1990; Wolch, Rowe 1992]. V takových případech se badatelé a badatelky zabývají časoprostorovou mobilitou bezdomovců a faktory, které ji ovlivňují. Samozřejmě to nejsou místa jako domov a pracoviště, která jsou dominantními „stanicemi“ v případě majoritní společnosti, co v případě bezdomovců hraje roli. Dokládají, že funkce, které běžně zprostředkovává právě domov, jsou generovány jejich sociálními sítěmi, resp. každodenními kontakty, které bezdomovci v rámci své časoprostorové

⁵ Tyto koncepty byly již v českém kontextu mnohokrát představeny, proto se jim zde nebudu věnovat. Pro případné zájemce viz např. práci Temelové, Nováka, Pospíšilové, Dvořákové [2011].

⁶ V českém kontextu jsme se s konceptem mohli setkat v např. práci Mulíčka et al. [2011].

⁷ Pro přehled prací o bezdomovectví včetně těch zabývajících se prostorem viz Vašát [2012b].

mobility navazují. Nicméně i v těchto pracích je dominantní kategorií spíše prostor než čas.

Jednou z mála prací, která se explicitně zabývá vnímáním a praktikováním času bezdomovců, je nedávný text holandské badatelky Lii van Doorn [2010, srov. též Flåto, Johannessen 2010]. Ta ve své práci vyšla z opozice lineárního a cyklického času. Podle van Doorn [2010: 224] s dlouhodobým pobytem „na ulici“ bezdomovci přechází právě na cyklický čas. Rozdíl mezi časem bezdomovců a časem majoritní společnosti lze podle ní spatřit zejména v šesti ohledech. (1) Časový horizont bezdomovců je orientován více na „tady a teď“. (2) Vlivem toho bezdomovci většinou postrádají dlouhodobé cíle. (3) Jejich čas je také méně strukturován, nebo není strukturován vůbec. (4) Kvůli orientaci na „tady a teď“ a absenci dlouhodobých cílů je u nich kratší čas mezi aktuální potřebou a jejím uspokojením. (5) Často pak ztrácejí ponětí o chronologii jednotlivých událostí. (6) V důsledku toho bývají jejich dny velmi podobné, proto je uplynulý čas často měřen coby čas mezi jednotlivými (signifikantními) aktivitami.

Ačkoliv se v mnohých ohledech tento text shoduje s autorčinými výsledky, snaží se ve svém pojetí jít za konceptualizaci cyklického času, kterou chápe jako příliš reduktivní [Wilk 2009: 146]. Na jedné straně totiž zahrnuje mnoho různých faktů a fenoménů [Lefebvre (1992) 2004: 74], na straně druhé tím, že tzv. bezdomovce připodobňuje k exotickým kulturám, je nepřímou romantizuje. V tomto textu proto nejde o to, identifikovat modely časů, jak to činí van Doorn, ale ozřejmit způsoby, jakými určití jedinci vytváří význam času a časování v rámci svých jednání [srov. James, Mills 2005: 5].

Teoreticko-konceptuální rámec: role praxe a dimenze času

Nejdůležitějším pojmem, který Munn ve svých pracích používá, je pojem *temporalizace* (resp. časoprostorovost).⁸ Pojem si půjčuje od Fabiana [1983] a označuje jím multiplicitní, symbolický proces, jehož formy mohou zahrnovat různou míru vědomí i zohlednění časové dimenze [Munn 1992: 104]. Sociokulturní praxe podle Munn neprobíhají pouze v rámci času a prostoru, ale zároveň tento čas a prostor tvoří, tedy produkují [Munn 1986: 11, 1992: 104]. Například Pavel, jedinec, který si velmi často vydělává somrováním, je schopný si touto sociokulturní praxí za hodinu vydělat, řekněme, 40 Kč (někdy více, někdy méně).⁹ Tato částka

⁸ I když se Munn ve svých pracích zaměřuje spíše na téma času, upozorňuje, že technicky je přesnější pojem časoprostor či časoprostorovost. Čas a prostor jsou totiž vždy ve vzájemném vztahu a lze jen těžko myslet jednu kategorii bez druhé [Munn 1986, 1992; Harvey 1996]. V zájmu zachování konzistence a koherence textu je nadále užíván pouze pojem *temporalizace*.

⁹ Pojem „somrování“ označuje ekonomickou praxi, při které jedinec aktivně „oslovuje“ kolemjdoucí s prosbou či požadavkem o peníze. Obvykle se tato praxe staví do kontrastu k „žebření“, při kterém člověk pouze čeká na reakci druhých a je tedy spíše pasivním příjemcem [více k tomu Vašát 2013].

mu stačí na jedno krabicové víno večer před spaním a jedno ráno po probuzení. Výsledkem toho je, že pro něho není možné zůstat tento den v prostorách svého nocležiště např. až do odpoledne, nýbrž že se již brzy ráno vydává zpět do míst, kde je schopný vydělat opět peníze. Jeho včerejší sociokulturní praxe mu vytvořila čas a prostor, v rámci kterého se pohybuje, přičemž tento čas a prostor se pro něho stává omezující objektivní skutečností.

Forma času a prostoru tak ovlivňuje způsob, jakým daní aktéři zakoušejí svůj svět, který svými praxemi produkují. Tento přístup lze shrnout čtyřmi základními charakteristikami. (1) Prostor a čas jsou ovlivňovány materiálním světem, se kterým se lidé setkávají. (2) Reprezentace prostoru a času závisí na kulturních, metaforických a intelektuálních dovednostech. Mimo sociokulturní rámec nemůžeme ani prostor, ani čas nahlédnout. (3) Reprezentace prostoru a času fungují vzhledem ke všem individuím jako objektivní fakta. Jsou tedy individuálně i kolektivně sdílené. (4) Reprezentace prostoru a času zahrnují a ovlivňují sociální reprodukci [Harvey 1996: 210–212].

Temporalizace tvoří specifickou dimenzi aktérského habitu [Munn 1992: 107; Vašát 2012a: 276]. *Habitus* představuje subjektivní ne-individuální generativní schémata vnímání, myšlení a jednání [Bourdieu (1980) 2005: 60].¹⁰ Tato schémata sestávají ze souboru opozic, kterými klasifikujeme náš svět a které řídí naše praktické jednání. Představují rovněž internalizované objektivní struktury, v rámci kterých se daný aktér nachází. Tyto struktury existují nezávisle na aktérovi samotném, ale aktér sám je svou praxí buď reprodukuje, či transformuje. Tato praxe ovšem není řízena nějakým pevným systémem *pravidel*, který by aktéři slepě následovali, ale souborem *strategií*, pomocí kterých mohou nejnázne dosáhnout svých cílů. Tyto strategie pak mají většinou dvě úrovně. První, která uspokojuje požadavky určitého „oficiálního pravidla“, a druhou, která se týká „primárního profitu z praxe“ [Bourdieu (1972) 2005: 22].

Vycházejí z teze, že temporalizace zahrnuje různou míru vědomí i zohlednění, text zkoumá čtyři dimenze času: (1) taktickou povahu času, (2) vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti, (3) formy značení času a (4) rytmus každodenních praxí. Na základě analýzy daru (tzn. obdarování a následného oplácení) Pierre Bourdieu upozorňuje, že zúčastnění aktéři často takticky manipulují s časem tak, aby zvýšili či si zaručili svůj profit. Podle Bourdieuho je tak vše o načasování a volbě příležitosti [Bourdieu (1980) 2005: 105]. Analogicky k tomu a zároveň na obecnější úrovni můžeme i zkoumaným aktérům přisoudit specifickou taktickou povahu temporalizace a *ipso facto* každodenních praxí. Jejich události jsou totiž charakteristické absencí *patříčného* místa a často právě i času [srov. de Certeau 1988: 36–37].¹¹ Konkrétními projevy tohoto vztahu spojenými primárně s profitem jsou pak v empirické části popisovaná taktická využívání ČKH.

¹⁰ Časoprostorová dimenze habitu tak představuje „internalizované schéma, jakým jsou prostory a místa (*a čas* – pozn. autora) v rámci urbánního prostředí vnímány, myšleny a praktikovány“ [Vašát 2012a: 276].

¹¹ Michel de Certeau [1988: xvii–xx] v tomto kontextu rozlišuje strategie a taktiky. Strategie

Důležitou součástí všech forem temporalizací je vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti [Munn 1992: 115]. Lidé jsou vždy ve své přítomnosti ovlivňováni svou minulostí, přičemž jejich přítomnost ovlivňuje jejich budoucnost. Argumentem této statě je, že zkoumání aktéři praktikují specifickou variantu tohoto vztahu, tzv. bezprostřední budoucnost. Bezprostřední budoucnost představuje: „vnímanou přítomnost, horizont minulosti a budoucnosti spojen s přítomností, kde obojí náleží stejnému kontextu významu“ [Bourdieu (1972) 1979: 60].¹² Text v tomto kontextu v empirické části zmiňuje například relačně vymezené horizonty budoucnosti v podobě praktikovaného teplého (tj. jaro, léto) a studeného (tj. podzim, zima) cyklu. Rozlišení těchto cyklů se následně projevuje jak v dimenzi značení času, tak i rytmy praxí.

Mezi ty, kteří se jako první začali zajímat o kulturně podmíněné způsoby značení času („time-reckoning“), bývají řazeni antropologové Bronislaw Malinowski [(1922) 2002] a právě zmíněný Edward Evan Evans-Pritchard [1940]. Sférrou značení času jsou tak zde míněny referenční události, které ohraničují či měří specifické aktivity, a způsoby, jakými se aktéři v těchto událostech – „zosobněním“ vztahu minulosti a přítomnosti – zúčastňují [Munn 1992: 104]. V empirické části budou popsány konkrétní příklady užívaných forem značení, jako např. „ke kostelu“, „den káčka“ apod.

Čas také vždy zahrnuje repetici, resp. rytmus [Durkheim (1912) 2002; Evans-Pritchard 1940; Leach 1971; Hubert (1905) 1999; Lefebvre (1992) 2004]. Jeho formy ovlivňují jak vnímání vztahu minulosti–přítomnosti–budoucnosti, tak i značení času tím, že ho referenční události ohraničují. V empirické části budou – coby poslední dimenze aktéřské temporalizace – popsány tři základní formy jejich rytmů – denní, týdení a roční.

Metodologie a epistemologie terénního výzkumu

Data prezentovaná v této studii vycházejí z etnografického terénního výzkumu realizovaného ve městě Plzeň. Terénní výzkum jsem prováděl mezi léty 2010 a 2013. Po celou dobu výzkumu jsem si psal podrobný terénní deník. Zazname-

gie představují kalkulace vztahů moci za účelem udržení „patřičnosti“ („proper“) v rámci jednotlivých míst (např. policie dohlížející na patřičné užívání veřejných prostorů). V takových místech podle de Certeaua vítězí prostor nad časem. Taktiky naopak představují kalkulace, resp. praxe, které jsou ve vztahu k danému místu nepatřičné (např. žebrání před turistickou památkou).

¹² Jako jeden z prvních o této konceptualizaci hovoří Bourdieu v případě kabylských rolníků [Bourdieu (1972) 1979: 60]. Opakem bezprostřední budoucnosti je tzv. neurčitá budoucnost představující „široké pole nesčetných možností, které je člověk schopný probádat a ovládnout“ [Bourdieu (1972) 1979: 57]. Podle Bourdieua je rozdíl mezi bezprostřední a neurčitou budoucností dán rozdílem mezi *nastávajícím* („forthcoming“) a *budoucností* („future“) či *určitostí* („potentiality“; do češtiny těžko přeložitelné, proto volím takový pojem, který nejlépe vyjadřuje zamýšlený rozdíl) a *možností* („possibility“).

Tabulka 1. Základní charakteristika klíčových informátorů

Informátor	Věk	Forma přístřeší	Ekonomické praxe	Participace ve výzkumu (fáze)
Petra	přes 20	squat, chata, garáž	somrování, prodej komodit, sociální dávky, fárání, sběr plodů, sociální služby	1., 2., 3.
Markéta	přes 20	squat, byt	somrování práce v K-centru, fárání, sociální služby	2.
Pavel	přes 20	squat, chata, garáž	žebrání, prodej komodit, sociální dávky, fárání, sociální služby, námezdní práce bez smlouvy	1., 2., 3.
Marek	přes 40	squat, most, les	žebrání, fárání, sociální služby	2., 3.
Vláda M.	přes 30	squat, sady	žebrání, fárání, sociální služby	2.
Vláda V.	přes 60	sklepní byt, garáž	plný důchod	2.
Jirka	přes 30	squaty, byty	somrování, sociální dávky, fárání, recyklace kovů, sociální služby, námezdní práce bez smlouvy	1., 2., 3.
Josef	přes 50	squaty, chaty	žebrání, fárání, recyklace kovů, námezdní práce bez smlouvy	1.
Jára V.	přes 50	trafika, mosty, parky	žebrání, fárání	2.
Jára M.	přes 50	trafika, mosty, parky, garáž	žebrání, fárání	2.
Standa	přes 50	ubytovny	částečný důchod, prodej Nového Prostoru (NP)	1., 2.
Petr	přes 50	ubytovna, squat	částečný důchod, prodej Nového Prostoru (NP)	1., 2., 3.

Pozn.: charakteristika vychází z tříletého časového horizontu. Nelze proto hovořit o vyčerpávajícím výčtu možností. Údaje je třeba chápat spíše coby orientační, vypovídající o celkovém ladění jednotlivých jedinců. Ekonomické praxe zde představují: „širokou škálu mechanismů, kterými individua a sociální jednotky, kterých jsou členy, tvoří své živobytí“ [Smith, Stenning 2006: 192]. Tyto praxe analyticky rozlišují na aktivity generující peníze (např. recyklace kovů) a aktivity generující široce pojímanou výhodu (např. využívání sociálních služeb). Výhoda, resp. nemateriální užitek, má v případě chudých velmi často přímou vazbu na ten materiální [Wagner, Cohen 1991: 553]. Pojem „fárání“ označuje ekonomickou praxi, při níž člověk prohledává malé odpadkové koše či velké kontejnery u supermarketů a snaží se objevit předměty, které se dají ještě použít. Za povšimnutí pak stojí skutečnost, že neexistuje přímá spojitost mezi formou přístřeší a formou ekonomických praxí (tzn. formálnější formy ekonomických praxí vykonávají nejen lidé s „jistějšími“ formami bydlení a naopak, nejen jedinci tzv. „na ulici“ se věnují žebrání/somrování).

nával místa, situace a interakce s informátory. Rozsah deníku tvoří jeden blok s tvrdými deskami o rozměru A5, resp. 64 naskenovaných listů rozměru A4. Celkový počet informátorů, se kterými jsem v průběhu svého výzkumu spolupracoval, tzn. znám je jménem a po určitou dobu jsme udržovali nebo udržujeme vztahy na denní bázi, činí 25 jedinců. Z těchto 25 jedinců mohu označit 12 za klíčové informátory – 10 z nich tvoří muži, zbylé dvě jsou ženy (Tabulka 1). Celkový počet jedinců, se kterými jsem se v tomto prostředí setkal a kteří také výrazně ovlivnili teze této práce, je několikanásobně větší.

Zkoumané aktéry nechápu primárně jako „osoby bez přístřeší“ či „bezdomovce“, jak bývají tyto jedinci obvykle označováni a pojímáni. Tyto pojmy nejsou v textu užívány jako analytické kategorie, ale jako kategorie členské, a to buď v dikci dominantních reprezentací, anebo v pojmosloví prostudované literatury. Vymezuji je v souladu s některými současnými autory coby svého druhu třídu [srov. Wagner 1993; Marcus 2005; Bourgois, Schonberg 2009; srov. též Rossi 1989]. Nicméně ne v Marxově pojetí coby „skupinu zmobilizovanou za společnými cíli“ [srov. Bourdieu 1998: 18], nýbrž v Bourdieuově pojetí sociálního prostoru. Podle Bourdieua je sociální prostor prostorem diferencí. Třídy v něm existují „takříkajíc virtuálně, vytečkované, ne jako danost, nýbrž jako něco, co se má vytvořit“ [Bourdieu 1998: 20]. Text proto hovoří o všech zkoumaných aktérech coby o *třídě nejchudších*. Ta představuje v tomto pojetí kategorii chudoby, kterou definují specifické strategie a praxe – nikoliv statická absence domnělého domova či bydlení definující tzv. bezdomovce –, a tedy postavení v rámci sociálního prostoru. Konkrétně řečeno: zkoumané aktéry definují zejména specifické sociální vztahy a forma organizace, praktikované sdílení, směna a kooperace [Vašát 2013], ale i podobné socioprostorové aspekty jednání [Vašát 2012a] a další jevy. Všechny tyto aspekty každodenního života jsou dány jejich blízkostí v sociálním a fyzickém prostoru.

V rámci výzkumu bylo využito několika výzkumných technik. Jednou z hlavních metod byla metoda zúčastněného pozorování. V průběhu zúčastněného pozorování jsem se intuitivně držel jednotlivých fází výzkumu tak, jak je artikuloval James Spradley [1980]. První půlrok (srpen–prosinec 2010) jsem v rámci tzv. *deskriptivního pozorování* trávil s informátory vždy několik dní v týdnu od jedné do šesti hodin, a to tak, abych byl svědkem co možná největšího počtu různorodých aktivit (např. vaření, vybírání popelnic, konzumace jídla i alkoholu apod.) [srov. Hejnal 2012]. Již v této době jsem zvláštní pozornost věnoval časovým a prostorovým relacím jejich praxí. Poté jsem přešel do fáze tzv. *zaměřovaného pozorování* (květen–srpen 2011) a zaměřil jsem se více na témata, která se po stránce teoretické, ale i osobní zdála více nosná než ostatní. Byly jimi například sociální vztahy, sociální organizace, ekonomické praxe atd. Jak v první, tak i v druhé fázi výzkumu jsem strávil noc na ilegálně obývaných squatech. Během této druhé fáze se ovšem nepatrně redukovala frekvence i rozsah mého působení v terénu. V poslední fázi mého výzkumu jsem se pohyboval na pomezí zaměřovaného a tzv. *selektivního pozorování* (listopad 2011 – únor 2013). V rámci jednot-

livých témat jsem hledal rozdíly mezi aktéry samotnými a zejména se zaměřoval na změny těchto témat v čase. Jedenkrát v měsíci jsem se snažil kontaktovat některé informátory a zaznamenat případné změny. Ne se všemi se ovšem toto dařilo. S většinou jsem v této době zcela ztratil kontakt.

Po celou dobu působení v terénu byly další důležitou metodou semistrukturované rozhovory. Scénář rozhovorů tvořily v případě úvodních rozhovorů otázky týkající se každodenní praxe, časoprostorové mobility či sociální anamnézy; v případě následných rozhovorů tvořily scénář vždy otázky zacílené na konkrétní témata a určené konkrétním informátorům. Všechny tyto rozhovory jsem zaznamenával na diktafon. Větší množství rozhovorů mělo však neformální charakter a probíhalo v rámci zúčastněného pozorování. Semistrukturované rozhovory jsem provedl také s relevantními institucionálními aktéry. Jednalo se o pracovníky sociálních služeb (Centrum protidrogové prevence a terapie, o.p.s., Point 14, Ulice – Agentura sociální práce, o.s., Městská charita Plzeň, Člověk v tísni – pobočka Plzeň, o.p.s.), Magistrátu města Plzeň (Odbor sociálních služeb) a Městské policie Plzeň (Stanice územně strážní služby, Odbor analýzy a prevence kriminality). Doplnující metodou se v první části výzkumu staly ekonomické deníky. Některí informátoři byli mnou požádáni, aby si zaznamenávali své ekonomické aktivity v průběhu jednoho měsíce. Deník zahrnoval informaci o konkrétním dni, výši příjmu, výši výdajů a počtu jedinců, kteří na ekonomických aktivitách spolupracují.

Většina dat pro tuto studii pochází ze zúčastněného pozorování a neformálních rozhovorů, které jsou zaznamenány v terénním deníku. Menší část poté pochází z provedených rozhovorů – se zkoumanými aktéry (25) a městskou policií (2) –, které jsem analyzoval v programu MAXQDA 11. V takovém případě bylo užito několika analytických kódů (tj. denní rytmus, týdenní rytmus, roční rytmus a temporalizace) a tří kódů popisných (tj. ráno, večer a přestupky bezdomovců).

Empirická část: nástin temporalizace třídy nejchudších

Taktická povaha času

Již od samotného počátku svého výzkumu v tomto prostředí jsem se snažil pochopit rozšířenou, až definující skutečnost, totiž, že zkoumaní aktéři tráví velmi mnoho času v průběhu dne ve venkovních prostorách ulic či parků. Téměř od stejné doby bylo jisté, že to není z důvodu, že nemají kam jít. Butchinski [2007: 16] v tomto kontextu hovoří o „zabíjení času na ulici“, „zabíjení“ tzv. prázdného času. Domnívám se, že toto vysvětlení platí jen z části. Samozřejmě, že tito jedinci mají, v porovnání s lidmi, kteří jsou formálně zaměstnaní, musí živit rodiny a mají řadu koníčků, mnohem více času, který bychom mohli nazvat jako prázdný. Nicméně není to „ulice“ *per se*, která by napomáhala čas zabíjet či urychlovat.

Domnívám se, že důvodem toho je taktická povaha temporalizace a každodenních praxí obecně. Vykonávané praxe většinou postrádají svůj dominantní

patříčný čas. Mají podobu specifických *konjunktur*, které zaujímají své nepatříčné místo v rámci urbánního prostoru [Vašát 2012a].¹³ Jinými slovy, zkoumaní aktéři ignorují „patříčnost“ svých praxí a téměř v každém okamžiku se svými praxemi snaží využít čas tak, aby z něho získali co možná nejvíce. Role venkovního prostředí, mimo jiné, spočívá v tom, že tuto taktickou povahu temporalizace vlastně umožňuje. Přidělenou časovou dotaci jsou totiž schopni v tomto prostředí takticky využít na maximum.¹⁴ Při jednom z opakovaných rozhovorů s Josefem jsem se stal součástí takové konjunktury. Josefa jsem v tento den viděl po delší době, proto jsme si k rozhovoru koupili já pivo v plechovce a on červené víno v PET lahvi. Poté jsme si šli sednout do parku. V průběhu naší interakce Josef pocítil příležitost, jak si vydělat nějaké peníze, a prohlásil:

To máš to samý, to piješ tu plechovku, tu nezhazuj, tu já si vezmu, protože je hliníková a já ji prodám ve sběrně, deset korun za kilo, no jenže když si trochu vychcanej, písek magnet nebere, ne ve sběrně, tak tam nasypu do pár plechovek písek a ono je to těžší. (Josef, 26. 8. 2011, Plzeň)

Analogicky k předchozí situaci jsem byl mnohokrát svědkem, jak se informátoři například v průběhu přesunu z jednoho místa na druhé – tj. například cestou na squat – věnovali nejen přesunu samotnému, ale i sbírání nedopalků, vybírání popelnic či konzumaci jídla a alkoholu. Všechny tyto praxe probíhaly zároveň. To samé v podstatě platí pro průběh téměř každého celého dne.

Na předchozí, řekněme, taktickou metarovinu temporalizace navazuje taktická rovina, která je více spojena s primárním profitem. V rámci svých každodenních praxí zkoumaní aktéři takticky využívají dominantního ČHK a jeho specifických rytmů. K tomu dochází zejména ve sférách *ekonomických praxí* na jedné straně a *adaptace na autoritativní strategii* na straně druhé.¹⁵ V případě ekonomických praxí je velmi dobrým příkladem prodej NP. Informátor Standa strukturoval svůj prodej podle ČHK běžných lidí. Podle Standy se lépe prodává do 10 hodin a po 12. hodině, kdy si lidé chodí nakupovat jídlo, a potom až po 15. hodině, kdy jsou na cestě ze své práce. Standa tak takticky využívá jiný rytmus, aniž by si ho plně osvojil jako svůj vlastní. V tomto duchu někdy dochází také k tomu, že se lidé prodávající NP obecně orientují pouze na nejproduktivnější fáze dne, zatímco neproduktivní časové sekvence zcela vypouští. Stejně platí i pro horizont celé-

¹³ Konjunktury představují „relativně trvalé shluky lidí, materiálu, technologií a tudíž praxí (...) okolo specifických sociálních projektů v širokém slova smyslu“ [Chouliarakis, Fairclough 1999: 22].

¹⁴ Podle geografie času mají jedinci přidělen omezený čas, který vykonávané aktivity, ale i pohyb v prostoru spotřebovávají [Thrift 1977b].

¹⁵ Autoritativní strategie zde představují tendence kontrolovat v rámci urbánního prostředí „patříčnost“ jednotlivých míst [Wright 1997: 181]. Wright ve svém výzkumu rozlišil čtyři základní takové strategie: (1) exkluzi, (2) represí, (3) nahrazení a (4) asimilaci [Wright 1997: 179–224; Wright, Vermund 1999].

ho týdne. Pro Pavla s Petrou, kteří se roky živil z velké části somrováním, byly často neproduktivní víkendové dny. S ohledem na to zůstávali tu a tam některý víkendový den v místě svého aktuálního přístřeší.

Snaha vyhnout se autoritativním strategiím je spjata se stereotypy (negativními), reprezentacemi, které se často se zkoumanými aktéry pojí, a distinktivní tělesností (tj. špinavé oblečení, opálená kůže apod.), která často tyto stereotypy a reprezentace „ukotvuje“. Zkoumaní aktéři bývají terčem různorodých oficiálních strategií, jejichž cílem je dostat je z veřejného (ale i privátního) městského prostoru. Mylně bychom se domnívali, že je v této snaze dominantní pouze element prostoru. Hranice patřičnosti prostoru bývají často pouze hranicemi času. Jinými slovy: „nežádoucí“ jsou na určitých místech pouze v určitou dobu. Pro Pavla a Petru je například zakázané zdržovat se ve skupinkách a se psy na náměstí a v jeho okolí, ale v podvečer a večer jsou relativně tolerováni. Obdobně je Josefovi, Járovi M. či Járovi V. povoleno posedávat přes den v parcích na lavičkách, ale nejednou jim bylo „zakázáno“ tam v noci spát. Podobných implicitních „nepsaných zákonů“ je mnoho a aktéři je mají často internalizované v rámci svých habitů. Často tak využívají CHK k tomu, aby sice narušili daný prostorový zákaz, ale nebyli za něj sankcionováni. Informátorka Petra například komentuje místo „Žabka“, které pro ni přes den představuje zakázanou zónu, zatímco v noci nikoliv:

„... ty byli přímo u Žabky. My jsme u tý knihovny, tam sedáváme. Takže tam vydržíme od... prostě celou noc. Na nás tam policajti nepřijedou.“ (Petra, 21. 10. 2010, Plzeň)¹⁶

Bezprostřední budoucnost: vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti

Podle van Doorn [2010], ale i dalších badatelů [srov. Flåto, Johannessen 2010: 103; Hejnal 2011: 172] jsou bezdomovci typičtí svou „orientací na přítomnost“, resp. orientací na „tady a teď“. Van Doorn dále dodává, že u bezdomovců absentují dlouhodobé cíle. Tato charakteristika je podle mne také platná jen z části. Nejde totiž tolik o rozdíl v orientaci na přítomnost *per se* jako spíše o rozdílný vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti obecně [Snow, Anderson 1993; Liebow 1967].

Snow a Anderson tuto skutečnost zdůvodňují tím, že si bezdomovci nemožnou představit svou pozitivní budoucnost, a proto žijí přítomností. Toto sociálněpsychologické vysvětlení nicméně považuji za nedostatečné zejména z jednoho důvodu – vychází pouze z dominantních (pozitivních) představ a nebere v potaz aktérské pozitivní „obrazy“. Pozitivní „obrazy“ budoucnosti jsou velmi subjektivní záležitosti. Jejich exprese mohou nabývat širokého spektra podob. Informátor Josef mi v této souvislosti v létě roku 2010 barvitě líčil pozitivní minu-

¹⁶ Pojem „Žabka“ označuje místo kolem jedné z prodejen tohoto řetězce lokalizovaného v rámci vnitřního města.

lost roku předchozího a zároveň pozitivní budoucnost, která ho měla čekat následující tři svátky vánoční. Josef, zaměřující se na žebrání u kostelů, si v průběhu tří dnů v roce 2009 se svou tehdejší družkou vydělal 17 tisíc Kč. Na základě této zkušenosti již několik měsíců předem aktivně plánoval, kdy, co a jak tento rok konkrétně provede.

Tento příklad rovněž vyvrací tezi o tom, že se bezdomovci orientují pouze na přítomnost a že jim tedy chybí dlouhodobé cíle. Vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti zkoumaných aktérů se výrazně blíží konceptualizaci tzv. *bezprostřední budoucnosti*. Každodenní praxe aktérů jsou vždy spojeny s aktuálními potřebami a významem. Nejde v tomto případě ani tolik o způsob uvažování, který by byl primárně zacílen na přítomnost, ale o specifické každodenní praxe, které vytvářejí své časové horizonty. Pokud se někdy stane, že je užitek nějaké praxe k dobru i následující den či dny, málokdy je to záležitostí kalkulu, ale spíše náhody. Pracovníci sociálních služeb či běžní občané se v této perspektivě podívají, proč je pro třídu nejhudších nemožné ušetřit vydělané peníze? Odpověď je triviální. Tento cíl je spojený s neurčitou budoucností, se kterou nejsou aktérské každodenní praxe v kontinuálním propojení. Pokud chceme ušetřit peníze nebo odeslat splátku, pro běžného člověka jsou to činnosti, které mají přímou vazbu na dle potřeby definované momenty v budoucnosti. Takový člověk si vydělá peníze, nakoupí v obchodě jídlo, jde domů a v peněžence mu (téměř vždy) zbydou nějaké peníze, se kterými může kalkulovat a které tak může ušetřit. V případě, že mu žádné peníze nezbydou, umí si nicméně představit konkrétní časový moment v budoucnosti (výplatní den, den důchodu apod.), kdy bude mít další, a své jednání může této skutečnosti přizpůsobit. Běžný člověk obvykle své peníze reálně *má*, tzn. že v přítomnosti s nimi může nakládat způsobem, který strukturuje a zároveň je strukturován (neurčitými) horizonty v budoucnosti. Zkoumaní aktéři ale tyto horizonty postrádají, resp. jejich praxe jsou strukturovány diametrálně odlišnými (bezprostředními) horizonty a zároveň je strukturoují. Sice vědí, že vždy nějaké peníze vydělají, ale v jejich případě se téměř vždy jedná o peníze virtuální, které teprve *budou mít*. V okamžiku, kdy pak tyto peníze vydělají, tedy mají, vlivem jejich životních podmínek (marginalizace, sociální organizace, recipročních systémů atd.) bezprostředně opět cirkulují. V jejich případě se tedy nejedná o apriorní orientaci na „tady a teď“, ale o vnější vlivy, kterým je přizpůsoben vztah minulosti, přítomnosti a budoucnosti. V jejich situaci je tak nemožné řešit cíle průběžně a s ohledem na nejasné budoucí momenty, protože jsou vždy odkázáni pouze na takové budoucí horizonty, které korespondují s jejich přítomností.

Na rozdíl od van Doorn [2010: 224], podle které je „budoucnost omezená na zítra“, se ale domnívám, že interval bezprostřední budoucnost je *relační* povahy. Někdy odkazuje k několika dnům dopředu a jindy zase k několika měsícům. Jak totiž upozornil Hubert: „(r)elativní hodnota trvání nebude záviset na jejich absolutním rozsahu, ale také na povaze a intenzitě jejich kvalit“ [Hubert (1905) 1999: 61]. Jinými slovy: *rozsah bezprostřední budoucnosti je dán praxemi, vůči kterým tuto budoucnost uvažujeme*. Jiná budoucnost je myšlena, když Josef tematizuje například plánovaný sběr letních plodin dva měsíce před prvním letním dnem, a jiná,

když Pavel odhaduje, na jak dlouho mu vydrží krabicové víno. V případě delších horizontů jsou důležitými limity roční období, v případě zkoumaných aktérů často redukován pouze na teplý a studený cyklus. Rozlišení teplého a studeného období představuje důležitý limit právě ve vztahu k bezprostřední budoucnosti. Aktéři nepřemýšlí o budoucnosti v rozsahu let, ale spíše v rozsahu (jednoho či několika) cyklů, tzn. od přítomnosti směrem k budoucímu teplému či studenému cyklu. Dobrým příkladem je obligátní rozjímání nad způsobem přečkání zimy. Informátor Josef řadu měsíců předem plánoval, jak opět naváže kontakt se svou nevlastní matkou, aby nemusel trávit studené období venku a řešit tak každý den, kde přečká noc.

Minulost je zkoumanými aktéry vnímaná a tematizovaná obdobně. Aktéři většinou nemají přesné ponětí o chronologii událostí svých ani ostatních. Svou minulost zakouší a rozeznávají především dvěma provázanými způsoby: (1) pomocí významných (životních) událostí, (2) pomocí teplého a studeného cyklu. Významné (životní) události v tomto případě mohou být např. Jirkovo propuštění z výkonu trestu, Petřino seznámení s přítelem či přiznání důchodu u Standy. Aktéři v takovém případě dokážou jmenovat rok, popřípadě měsíc těchto událostí. Tyto události nicméně většinou nejsou zasazeny do lineárně historického kontextu, ale představují spíše pouze určité časové body [srov. Geertz 2000: 434]. Často tyto události také slouží jako časové mezníky v podobě času „před“ danou událostí a „po“ ní. V případě druhého způsobu strukturování minulosti – tj. pomocí teplých/studených cyklů – aktéři mluví např. o „ložském létě“ či „předložské zimě“ apod. Tento druhý způsob – oproti tomu prvnímu – je mnohem častěji za účelem určení času také různě kvantifikován. Aktéři tak zařadí událost v minulosti například způsobem „dvě zimy zpět“ apod. Tyto dva způsoby jsou ale vždy vzájemně provázané, proto významnost minulosti je dána vždy souhrou obou sfér. Často také v rámci těchto dvou modů používají ČKH, který ale vnímají také spíše v podobě určitých cyklů. V takovém případě například mluví o minulém týdnu/měsíci apod. Výsledkem tohoto je, že na jedné straně mohou velmi konkrétně popisovat událost (a určit i její rok či měsíc) starou několik let díky tomu, že byla významná a spojená s cyklem, na druhou stranu ale často nevědí, jak ilustruje následující úryvek, co se stalo předevčírem, resp. co předevčírem večereři.

Ne, my jsme předevčírem, nebo kdy to bylo, to jsme řekli, že budeme mít jako studenou večeri, že nebudeme nic vařit, že si dáme třeba chleba, co jsme to dělali, chleba s máslem a nějaký obložený talíř, salám by tam určitě taky nějaký proběhl, to je jasný. (Markéta, 8. 6. 2011, Plzeň)

Některé formy značení času

Bylo by naprosto chybné tvrdit, a doposud uvedená data to také popírají, že zkoumaní aktéři neznají (gregoriánský) kalendář a jeho členění roku, měsíců a dnů. Stejně tak by bylo chybné tvrdit, že aktéři nepoužívají hodiny a nikdy neví, kolik

hodin právě je. Čas zkoumaných aktérů je sice *značený*, ale ne tolik *měřený* [srov. Bourdieu 1964: 59]. Jinými slovy: *vykonávání jejich praxí a aktivit není dáno konkrétní hodinou, tedy měřeným časem, ale spíše specifickými referenčními událostmi souvisejícími s jejich každodenními praxemi*. Spíše než diskrétní jednotka má pro ně značený čas podobu *intervalu* ohraničeného právě těmito referenčními událostmi. K značení času v rámci jednoho konkrétního dne tak mohou posloužit různorodé události, jako jsou odbití hodin kostela, pociťovaná opilost či zavírací doba. Jak lze vyčíst z následujícího úryvku, tyto mezníky mohou být uplatňovány v různých situacích (a různými aktéry) různě:

Výzkumník: V kolik třeba vyrazíte do centra?

Markéta: Do centra, to je různý, o víkendu **nějakej víkend jsme furt doma**, o víkendu tam nejsou ty **autobusy** moc častý.

Výzkumník: A přes tejdén?

Markéta: Přes tejdén, když jedeme na **káčko**¹⁷ se vykoupat, tak jedeme ve dvanáct, v jednu, to je různý.

Výzkumník: Třeba jednou tejdně.

Markéta: Jak jednou, jak myslíš?

Výzkumník: Jak často na to káčko?

Markéta: Na káčko, já tam zkouším jezdit **pravidelně pondělí, středa, pátek**, vid', vykoupat se, někdy mi to nevyjde, tak tam jedu jenom ve středu.

Výzkumník: A na kolikátou?

Markéta: No, vždycky jsem tam jezdila na dvanáctou a teďkon se mi to trochu prodloužilo, jak jsem doma, tak vždycky tak **na půl druhou, druhou, od jedny do dvou**. (Markéta, 8. 6. 2011, Plzeň)

V uvedeném úryvku jsou zmíněnými referenčními událostmi například odjezd autobusu či otevírací doba k-centra. Pro Markétu tyto body ohraničují na jedné straně transport z místa noclehu do centra města a na straně druhé vykonávání hygieny v prostorách k-centra. V úryvku je také dobře patrná intervalová povaha značeného času.

Markéta zde uvádí, že do k-centra přichází v čase mezi jednou a druhou hodinou. Tyto souvislosti jsem zpočátku svého působení v tomto prostředí nedokázal rozeznávat. Když jsem si s někým domlouval schůzku, častokrát jsem narazil na problém sejít se v přesný čas na konkrétním místě. Nechci tvrdit, že to nebylo a není vůbec možné. Spíše to bylo složité a budící nepochopení. Postupem času jsme nereflektovaně začali volit intervaly často spojené právě s referenčními událostmi, jako například „ke kostelu“, „mezi jednou a třetí“ nebo dopoledne. Časy souvisely s jejich každodenní praxí. „Ke kostelu“ například pro Josefa označuje čas, kdy končí mše v kostele; „mezi jednou a třetí“ pro Pavla označuje čas,

¹⁷ Pojem „káčko“ označuje sociální službu (k-centrum) poskytovanou organizací Centrum protidrogové prevence a terapie, o.p.s.

kdy doráží ke svému místu, kde tráví den; a „dopoledne“ pro Marka označuje čas, kdy se objevuje poprvé v rámci dne na náměstí. V prvním případě skončil Josef žebrání, v druhém Pavel přesun a ve třetím Marek nocleh.

V souvislosti s referenčními událostmi lze identifikovat i specifické formy významu, které aktéři připisují dnům či jejich frekvencím. Pro několikrát citovanou Markétu je proto pondělí, středa a pátek „dnem káčka“. Jedná se o dny, kdy si může zadarmo nechat vyprat prádlo, najíst se, případně si vyměnit použité jehly za nové. Pro Josefa je zase neděle „dnem kostelů“. V tento den navštěvuje jednu mši za druhou a žebráním před kostely se snaží vydělat peníze. Většinou je v tento den nadmíru úspěšný, proto vydělané peníze obvykle vystačí na několik málo dní dopředu. Pro Marka jsou zase sobota a neděle „dnem turistů“. Katedrála sv. Bartoloměje se (nejen) o víkendu stává oblíbeným turistickým cílem, čehož se Marek snaží využít a stejně jako Josef před vstupem do katedrály vydělává peníze žebráním. Takto bychom mohli pokračovat a jmenovali bychom celou řadu různých významů spojených s vyplácením dávek, důchodů, svátky, oslavami apod. Z uvedeného výčtu je nicméně na první pohled patrné, že *nejvíce rozšířené jsou významy pojící se k nějaké formě ekonomických praxí*.

Podobný princip jako v případě značení času v rámci běžného dne je možné identifikovat i v případě značení přírodních cyklů, v našem případě zmíněného teplého a studeného cyklu. Přechod z teplého cyklu do studeného a naopak zajišťuje rovněž řada indikátorů, resp. specifických referenčních událostí. Samozřejmě se nejedná o kalendářní datum, které často (i když ne výhradně) referuje ke změně životního stylu pro běžného člověka. Teplé období je často indikováno především teplými a slunečnými dny na jedné straně a větším výskytem lidí v ulicích, parcích, sadech apod. na straně druhé. Studené období naopak indikuje mráz a sníh, což je pro některé aktéry stvrzeno tzv. institucí „teplé židle“¹⁸ či obecně několikadenními mrazy. To, co je ale podstatné zmínit, je skutečnost, že se nejedná o nějaký konkrétní bod, ale o *specifickou formaci podmínek na jedné straně a sekvenci těchto podmínek na straně druhé*. O nástupu studeného období většinou nerozhoduje první den, kdy je pod bodem mrazu, ale pouze až delší období, v rámci kterého jsou těmto podmínkám aktéři vystaveni. Jára V. například v této souvislosti akcentoval pocíťovanou několikadenní zimu při nocování pod jedním z plzeňských mostů.

Základní rytmy každodenních praxí

Zatímco denní rytmus běžných lidí je založen na času v práci a mimo ní [Novák, Sýkora 2007], v případě zkoumaných aktérů tyto časy schází [Vašát 2012a: 256]. Ačkoliv v rámci denní mobility následují také své trajektorie, nelze v nich zazna-

¹⁸ Instituce „teplé židle“ představuje praxi azylového Domova Sv. Františka v Plzni, podle které je v reakci na tři dny trvající mrazy umožněno příchozím strávit noc v prostorách organizace.

menat klasifikaci typu pracovní doby / místa a volna / domova. Jejich den bychom mohli interpretovat na základě odlišení času v nocležišti a mimo něj, byla by to ale pouze naše dominantní projekce. Místa mají totiž pro dané aktéry jiný význam. Místo noclehu může, ale nemusí být domovem, zatímco místa v rámci jejich denních trajektorií mohou, ale nemusí být (pouze) místem ekonomických praxí.

Obdobně nerozlišují v rámci svých každodenních praxí pracovní dny a víkend [Vašát 2012a: 267]. Van Doorn v tomto ohledu vhodně poznamenává: „život na ulici není nepodobný televiznímu seriálu“ [van Doorn 2010: 229]. Jejich dny bývají stejné sedm dní v týdnu. Dojde-li k nějaké změně v rámci jejich týdenního rytmu, tzn. dojde-li k odklonu od běžného dne k jinému, jde málokdy o vazbu na pracovní den nebo víkend. Někteří aktéři si v této souvislosti občas určí například jeden den, který se snaží praktikovat poklidnějším či odpočinkovým způsobem. Jak uvedla Markéta: „nějakej víkend jsme furt doma“. Pokud se někdo snaží praktikovat tento den dlouhodobě, často tímto dnem bývá sobota nebo neděle. Důvodem toho není víkend coby volný čas sám o sobě, ale ekonomické praxe a rytmy dominantních tříd. Tento den se pak daří držet spíše jedincům, kteří praktikují nějaké formálnější ekonomické praxe jako například prodej NP. U jedinců, kteří generují peníze například žebráním nebo somrováním, je z důvodu neurčitosti výsledku těchto praxí nemožné takový den dlouhodobě držet. Praktikování těchto „odpočinkových dnů“ tak má povahu spíše kratších sekvencí, tzn. například tři soboty ano, dvě ne, jedna ano, jedna ne atd. Velmi často se také jedná o jakýkoliv den v rámci týdne, celkem arbitrárně zvolený. Obecně se v tomto projevují faktory, jako jsou *počasí*, (různorodé) *ekonomické praxe* či *délka předchozího dne* (tj. např. jak dlouho večer konzumovali alkohol apod.).

Samozřejmě můžeme rovněž v rámci dne a týdne identifikovat různé individuálně (ale i neindividuálně) specifické rytmy. Tyto mohou být spojeny s celou řadou motivů, míst či osob. *Nejčastěji se jedná o rytmy spojené s využíváním sociálních služeb, užíváním návykových látek a ekonomickými praxemi*. Bylo zmíněno, že Markéta se snaží navštěvovat k-centrum třikrát týdně (pondělí, středa, pátek). Ačkoliv, jak sama přiznává, ne vždy to vyjde všechny tři dny, lze jak v rámci jejího denního, tak i týdenního rytmu zaznamenat specifický rytmus spojený právě s návštěvou k-centra. Nutno podotknout, že její rytmus je také výrazně ovlivněn užíváním pervitinu, a tedy motivem vyměnit si v k-centru „špinavé“ jehly za „čisté“. Informátor Josef pak například trávil určitou dobu dne a týdne tím, že obcházel kontejnery a popelnice v různých částech Plzně, přičemž bral vše, co se dá nějakým způsobem zpeněžit, ať již ve sběrných dvorech, kam docházel několikrát týdně, nebo prodejem či darem někomu dalšímu. Často se také v tomto ohledu chodí ke kontejnerům u velkých supermarketů v době, kdy se zbavují prošlého zboží.

Zásadní distinkce se ovšem pojí s praktikováním ročního rytmu. Zkoumaní aktéři nečlení své praxe dle schématu pracovní měsíce / dovolená, resp. pracovní měsíce / letní měsíce. V jejich případě proto neplatí obecné rytmy a konvence, v rámci kterých se v průběhu roku (tzn. od podzimu do jara) pracuje, zatímco v létě se užívá, jezdí na dovolenou atd. Zkoumaní aktéři jsou k těmto klasifika-

cím do značné míry indiferentní. Jejich praxe jsou řízeny střídáním (pouze) dvou cyklů – teplého a studeného. Každý z cyklů je typický jak svými specifickými praxemi, tak i způsobem, jakým jsou tyto, ale i jiné praxe vykonávány. V teplém období se aktéři obecně zdržují větší část dne v rámci venkovního prostředí. Obývají-li nějaký squat, pak venku vaří, jedí, někdy i spí. Řada aktérů také využívá plodin, které nabízí venkovní prostředí, například hub, borůvek, malin apod. Ve studeném období se naopak čas strávený venku rapidně redukuje. Doba strávená venku ve studeném období se může zkrátit i na polovinu. Část těch, kteří v letním období cestují nebo přespávají různě venku či u známých na squatech, se ve studeném období orientuje na různé ubytovny nebo známé s byty. Pokud aktéři přebývají ve squatu, vaří a jedí většinou uvnitř, hygienu provádí buď také tam, anebo pravidelně navštěvují nějakou organizaci poskytující sociální služby.

Střídání ročních cyklů se také zpětně výrazně odráží v rytmech denních a týdenních. Marek v tomto ohledu trávil zimu 2012 střídavě v Nízkoprahovém denním centru Městské charity v Plzni a plzeňském nákupním centru Plaza. V nízkoprahovém centru trávil dobu od 9 do 12 hodin a poté od 15 do 17 hodin, tj. tolik, kolik povolovala otevírací doba centra. Mimo otevírací dobu trávil čas v nákupním centru nebo v ulicích. V letním období pak obvykle trávil čas převážně na náměstí Republiky či v přílehlých ulicích. Nutno zmínit, že *v zimním období ovlivňují individuální rytmy v rámci dne a týdne více sociální služby, zatímco v letním období naopak užívání návykových látek.*

Temporalizace coby reakce na chudobu a marginalizaci

Odkud se ovšem tyto specifické dimenze temporalizace berou? V souladu s teorií Pierra Bourdieu [1998, 2006] tento text předpokládá, že zkoumané každodenní praxe a jejich časový rámec, který je jimi konstituován a zároveň omezován, je v korespondenci s jejich postavením v sociálním (a fyzickém) prostoru. Jinými slovy: *popisované dimenze temporalizace představují reakci na pozici třídy nejchudších v sociálním prostoru, spojenou především s jejich chudobou a marginalizací.* Jaké konkrétní mechanismy zde hrají roli?

Domnívám se, že k jejich každodenní (re)produkci nejvíce přispívají zejména tři mechanismy: (1) chudoba a špatné materiální podmínky, (2) malý a nepravidelný kontakt s dominantními institucemi, (3) sociální kontrola a represe (Tabulka 2). Vydělávané obnosy peněz a vůbec materiální zázemí zkoumaných aktérů zkrátka neumožňuje jiné než představené formy temporalizace. Ačkoliv se měsíční příjmy mezi aktéry výrazně liší, jejich výše neumožňuje jiný vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti než vztah zde nazývaný bezprostřední budoucností. Standa byl například v listopadu 2010 nucen vyjít s částkou 5091 Kč. Tato částka byla určena na pokrytí léků, potravin, elektrických spotřebičů atd. obou členů domácnosti. Jelikož byl víceméně závislý na penězích z prodeje NP, nakupovat dopředu či šetřit peníze zkrátka nebylo vůbec možné. Jiným příkla-

Tabulka 2. Mechanismy reprodukce temporalizace

Dimenze		Forma	Mechanismy
Obecná povaha času		taktická	chudoba a špatné materiální podmínky
Budoucnost		bezprostřední	chudoba a špatné materiální podmínky, nedostatečný kontakt s institucemi
Značení času		méně měřené	nedostatečný kontakt s institucemi, represe a sociální kontrola
Rytmus	Denní	indiferentní	nedostatečný kontakt s institucemi, represe a sociální kontrola
	Týdenní	indiferentní	
	Roční	teplý/studený	

dem jsou poté Pavel a Petra. Ti by sice mohli mnohdy kalkulovat s darovaným jídlem na více dní dopředu, nicméně v tom jim brání absence ledničky, ve které by jídlo mohli uskladnit. Podobných případů je pak celá řada. Chudoba a špatné materiální podmínky jsou hlavním determinantem jejich taktické povahy času a každodenních praxí. Kvůli těmto podmínkám obecně jsou totiž aktéři nuceni takticky využít svou časovou dotaci na maximum. Špatné materiální podmínky se dále odráží ve vztahu minulosti–přítomnosti–budoucnosti v podobě relačně vymezené bezprostřední budoucnosti, která ohraničuje jejich praxe.

Obdobným, ne-li stejným způsobem funguje i druhý zmíněný mechanismus, tj. nedostatečný (tzn. malý a nepravidelný) kontakt s dominantními institucemi (např. pracovní struktury, sociální služby, úřady apod.). Jak uvádí například Toušek [2009: 42], z kategorie „ulice“, tzn. lidí, kteří byli při autory prováděném monitoringu kontaktováni na ulici, pouze 46 jedinců ze 119 (44,2 %) odpovědělo, že využívá nějaké sociální služby. U zbylých jedinců tak lze předpokládat, že se v rámci své každodennosti pohybují zcela mimo dominantní instituce. Z mých klíčových informátorů pak například pět nevyužívalo sociální služby vůbec (Vláda M., Vláda V., Jára M., Jára V., Josef), čtyři nepravidelně, tzn. v závislosti na období (Marek, Pavel, Petra, Jirka), a pouze tři pravidelně (Markéta, Pavel, Standa), přičemž dva navíc pouze z důvodu nákupu NP (Petr a Standa). Sociální služby nicméně v tomto ohledu nepředstavují žádnou výjimku. Totéž platí, jak to ilustruje charakteristika ekonomických praxí klíčových informátorů (Tabulka 1), i pro pracovní trh. Tuto skutečnost dokresluje také přehled využívaných forem přístřeší. Vedle vyložené marginálních míst, jako jsou squaty, chaty nebo garáže, můžeme v charakteristice klíčových informátorů najít kategorie ubytoven či sklepních bytů lokalizovaných ne výjimečně v marginálních částech města. Čím méně přichází aktéři do styku s těmito institucemi, tím více jsou vzdáleni měřnému času, resp. času kalendáře a hodin. Zároveň s tím si osvojují a upevňují své specifické rytmy a vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti v podobě relačně vymezené bezprostřední budoucnosti.

Posledním mechanismem, který (re)produkuje temporalizaci zkoumaných aktérů, je stoupající sociální kontrola a represe [srov. Wagner 1993; Wright 1997, 1999; Vašát 2012a; Hejnal 2013a, 2013b]. V roce 2006 byla v Plzni přijata vyhláška č. 10/2006 o zákazu žebření na vymezených místech v rámci města Plzně. Od té doby jsou zkoumaní aktéři legálně sankciovaní za vykonávání ekonomických praxí žebření a somrování – praxí, které obecně patří k těm nejčastěji využívaným [Vašát 2013] – v rámci takřka celého vnitřního města. Na jaře 2011 pak došlo k založení policejní jednotky Stanice územně strážní služby (SÚSS), zacílené přímo na skupiny bezdomovců, narkomanů a žebráků. Oficiální pracovní náplní jednotky jsou „kontroly neoprávněných záborů veřejného prostranství, dlouhodobě odstavených vozidel, autovraků, znečišťování veřejného prostranství, včetně neoprávněného zakládání černých skládek, rušení nočního klidu a dodržování obecně závazných vyhlášek Statutárního města Plzně“ [Městská policie Plzeň 2013]. Neoficiální náplní však je, jak jsem se dozvěděl z neformálního rozhovoru s jedním strážníkem této služby, „znepříjemňování života“ skupinám bezdomovců, narkomanů a žebráků pohybujících se v rámci vnitřního města (strážník, SÚSS, 17. 1. 2012, Plzeň). Strážníci v takových případech využívají několik základních (autoritativních) strategií. Jsou jimi: exkluze (tj. fyzické vyloučení z nějakého místa), represe (tj. drobné formy obtěžování a sankciování) a nahrazení (tj. účelové uplatňování zákona a vyhlášek) [Vašát 2012a: 274]. Všechny tyto strategie velmi výrazně ovlivňují jejich každodenní život. Lasice celou situaci komentovala následovně: „už nemůžeme být nikde, a když nás poslali k řece, pod most Milénia, tak jsme tam šli, že nás tam poslali, že tam můžeme bejt, a pak přišli měšťáci a to nás vyhodili, že tam nesmíme bejt“ (Lasice, 26. 5. 2011, Plzeň). Výsledkem toho je, že jsou všichni tito aktéři nuceni omezit se na tytéž marginální prostory, což má samozřejmě za následek i jejich blízkost sociální. Represe a sociální kontrola je, vedle chudoby a špatných materiálních podmínek, hlavním faktorem, který konstituuje taktickou povahu času a každodenních praxí obecně. Každodenní represe a kontrola pak ovlivňují stabilitu i změny v rámci jejich denního a týdenního rytmu a přispívají k osvojování a upevňování specifických forem značení času.

Závěr a diskuse

Zatímco v antropologické literatuře, mapující tradiční a exotické společnosti a kultury, dochází k tendenci opomíjet význam času kalendáře a hodin [Postill 2002: 252], v případě prací – ať již antropologických, sociologických či geografických – zaměřených na západní a urbánní společnosti se tento čas stává dominantní a jediný možný. Smyslem této studie proto bylo problematizovat tuto tendenci v kontextu České republiky a na příkladu temporalizace aktérů z řad třídy nejchudších poukázat na problematičnost času.

Předkládaný text nese možná na první pohled nic neříkající a možná i ne tolik „úderný“ název: „Předevčírem, nebo kdy to bylo?“. Po přečtení textu se v něm ovšem odhalí symbolický, ale i praktický rozměr temporalizace zkouma-

ných aktérů. Název totiž napovídá, že aktéři si nejenže mnohdy nepamatují, co se dělo včera, především či minulý týden, ale indikuje také stejnost jejich praxí a tím pádem i specifickou formu temporalizace obecně. Základní charakteristikou je taktická povaha temporalizace, tedy i každodenních praxí aktérů. Každodenní praxe mají podobu specifických konjunktur, které zauímají své nepatřičné místo v rámci urbánního prostoru a většinou postrádají svůj dominantní (patříčný) čas. Metaforicky řečeno, časem se jim daří vítězit nad prostorem [srov. de Certeau 1988] – přidělenou časovou dotaci totiž takticky využívají na maximum. Na tuto rovinu temporalizace navazuje rovina, která je více spojena s primárním profitem. V rámci svých každodenních praxí zkoumaní aktéři takticky využívají dominantního ČHK a jeho specifických rytmů. K tomu dochází zejména ve sférách ekonomických praxí na jedné straně a adaptace na autoritativní strategie na straně druhé

Studie pak kritizuje rozšířený názor, že tzv. bezdomovci (a jiní marginalizovaní aktéři) jsou typičtí svou orientací na přítomnost. Místo toho klade důraz na specifický vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti v podobě konceptualizace bezprostřední budoucnosti. Podle této perspektivy aktérské praxe nemají vazbu na neurčitou budoucnost, ale na relačně vymezenou bezprostřední budoucnost. Minulost je pak aktéry zakoušena především skrze významné (životní) události a skrze specifické cykly. Vlivem toho mohou detailně popisovat a i kalendářně zařadit konkrétní minulou událost a zároveň si nepamatovat, co bylo vlastně především. Jejich čas je totiž obecně méně měřený, ale více značený různými referenčními událostmi. Domnívám se, že je zde analyticky možné a užitečné vyjádřit jednoduchou typologii těchto referenčních událostí. Ve vztahu ke zkoumaným aktérům se můžeme nejčastěji setkat se čtyřmi navzájem provázanými kategoriemi referenčních událostí. Jsou jimi: (1) *tělesné*, (2) *environmentální*, (3) *institucionální* a (4) *praktické* události. Referenčními událostmi tělesnými jsou například pocíťovaná opilost či zima, kterou aktér může zakoušet ve večerních hodinách. Environmentálními událostmi mohou být například tma či sníh v zimě. Institucionálními událostmi mohou být otevírací doba kontaktní místnosti v k-centru nebo zavírací doba supermarketu. Praktickou událostí je pak například určitý obnos vydělaných peněz, který stačí na nákup vína takřkajíc „na doma“.

Dále byl představen denní, týdenní a roční rytmus každodenních praxí. Bylo zdůrazněno, že zatímco běžní lidé rozlišují časoprostory práce/domov, pracovní týden/víkend či pracovní měsíce/dovolená, zkoumaní aktéři jsou k těmto rytmům indiferentní. Na rozdíl od toho jsou však více ovlivněni přírodními cykly. Vlivem toho lze v jejich praxích odlišit teplé a studené období. V teplém období tráví mnohem více času ve venkovním prostředí, čímž se mění povaha a rozsah každodenních praxí.

Z uvedených dat a užitých konceptů pak samozřejmě vyvstává řada dalších dílčích otázek, které zde nebyly zodpovězeny. Mezi jinými to je například otázka, jak se liší míra ne/užívání měřeného času, resp. ČHK v rámci samotné třídy nejchudších. Zdá se, že důležitými faktory jsou obecně *vlastnictví mobilního telefonu*

(které je samo o sobě proměnlivé) a *místa*, v rámci kterých se aktér či aktéři v průběhu dne zdržují. Ti, co se například zdržují na plzeňském náměstí Republiky, kde jsou hodiny na katedrále sv. Bartoloměje, mají o aktuálním hodinovém čase větší povědomí než ti, co se zdržují například poblíž supermarketu Tesco. Obecně také platí, že mobily vlastní spíše mladší ročníky. Konkrétní kontury těchto vztahů zde ovšem byly záměrně vynechány.

Na úplný závěr nutno rovněž zdůraznit, že tento text netvrdí, že zkoumaní aktéři praktikují formu A-série času v porovnání s běžnými lidmi, kteří praktikují čas kategorie B-série. Tedy že se jedná o dvě dichotomické formy temporalizace, analogické klasickým sociálněvědním opozicím tradiční/moderní, *Gemeinschaft*/Gesellschaft, cyklický/lineární apod. Inspirován fenomenologií a Durkheimovou školou text identifikoval specifické formy, resp. dimenze temporalizace vlastní určitému sociálnímu prostředí. Některé z těchto forem bychom však dozajista mohli identifikovat u běžného člověka. To, co je ovšem rozdílné u zkoumaných aktérů, jsou nejen jejich rozdílné obsahy, ale hlavně struktury, které tyto obsahy reprodukují. Text proto poukázal na souvislosti mezi popisovanou temporalizací a třemi mechanismy, které ji reprodukují. Těmito mechanismy jsou: (1) chudoba a špatné materiální podmínky, (2) malý a nepravidelný kontakt s dominantními institucemi, (3) sociální kontrola a represe. Kvůli chudobě a špatným materiálním podmínkám obecně jsou aktéři nuceni takticky využívat svůj čas. Špatné materiální podmínky se dále odráží ve vztahu minulosti–přítomnosti–budoucnosti v podobě relačně vymezené bezprostřední budoucnosti, která ohraničuje jejich praxe. Čím méně přichází aktéři do styku s běžnými institucemi, tím více jsou vzdáleni měřenému času, resp. času kalendáře a hodin. Zároveň s tím si osvojují a upevňují své specifické rytmy a vztah minulosti–přítomnosti–budoucnosti. Represe a sociální kontrola přispívá k taktické povaze času a každodenních praxí obecně. Zároveň ovlivňuje stabilitu i změny v rámci denního a týdenního rytmu aktérů a přispívá k osvojování a upevňování specifických forem značení času.

PETR VAŠÁT je pracovník Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., v oddělení Lokální a regionální studia. V roce 2013 dokončil doktorské studium etnologie na Západočeské univerzitě v Plzni. Dlouhodobě se věnuje etnografii urbánní chudoby a marginality, a to zejména v Plzni, ale i jiných lokalitách. Vedle toho se zabývá interdisciplinárním studiem prostoru a času, kvalitativní textuální analýzou a analýzou sociálních sítí (SNA).

Literatura

- Bergson, H. (1889) 1994. *Čas a svoboda*. Praha: Filosofia.
Bloch, M. 1977. „The Past and the Present in the Past.“ *Man* 12: 278–292,
<http://dx.doi.org/10.2307/2800799>.
Bourdieu, P. 1964. „The Attitude of the Algerian Pasant toward Time.“ Pp. 55–72 in

- J. Pitt-Rivers (ed.). *Mediterranean Countryman: Essays in the Social Anthropology of the Mediterranean*. Paris: Mouton and Co.
- Bourdieu, P. (1972) 1979. *Algeria 1960*. Cambridge: University of Cambridge Press.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Bourdieu, P. (1972) 2005a. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1980) 2005b. *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 2006. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourgois, P., J. Schonberg. 2009. *Righteous Dopefiend*. Berkeley: University of California Press.
- Butchinski, C. 2007. „Identities of Rough Sleepers in Oxford.“ Pp. 10–26 in M. Seal (ed.). *Understanding and Responding to Homeless Experiences, Identities and Cultures*. Plymouth: Russell House Publishing.
- Castells, M. 1977. *The Urban Question: A Marxist Approach*. London: Edward Arnold.
- Certeau, M. de. 1988. *The Practice of Everyday Life*. London: University of California Press.
- Crang, M. 2001. „Rhythms of the City. Temporalised Space and Motion.“ Pp. 187–208 in J. May, N. Thrift (eds.). *Timespace. Geographies of Temporality*. London: Routledge.
- Doorn, L. van. 2010. „Perception of Time and Space (Formerly) Homeless People.“ *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 20 (2): 218–238, <http://dx.doi.org/10.1080/10911350903269864>.
- Duncan, J. 1978. „Men Without Property: The Tramp's Classification and Use of Urban Space.“ *Antipode* 11 (1): 24–34, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8330.1978.tb00292.x>.
- Durkheim, E. (1912) 2002. *Elementární formy náboženského života*. Praha: OIKOYMENH.
- Durkheim, E., M. Mauss. (1903) 1963. *Primitive Classification*. London: Cohen and West.
- Eliade, M. (1969) 2003. *Mýtus o věčném návratu*. Praha: OIKOYMENH.
- Evans-Pritchard, E. E. 1940. *The Nuer: a Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Oxford: Oxford University Press.
- Fabian, J. 1983. *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Ferenčuhová, S., M. Šulerovalá, B. Vacková. 2006 (ed.). „Město.“ *Sociální studia* 3 (2): 1–227.
- Flåto, M., K. Johannessen. 2010. „Economic Strategies among Long-Term Homeless: The Concept of Harvesting Economy.“ *European Journal of Homelessness* (4): 89–109.
- Geertz, C. 2006. *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Gell, A. 1992. *The Anthropology of Time: Cultural Constructions of Temporal Maps and Images*. Oxford: Berg.
- Guindi, F. El. 2008. *By Noon Prayer: The Rhythm of Islam*. Oxford: Berg.
- Harvey, D. 1996. *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Hägerstrand, T. 1970. „What about People in Regional Science?“ *Papers of the Regional Science Association* 24: 7–21, <http://dx.doi.org/10.1007/BF01936872>.
- Hejnal, O. 2011. „Etnografie (extrémní) chudoby: Teoretické a empirické implikace výzkumu bezdomovců.“ *AntropoWebzin* 3 (7): 171–175.
- Hejnal, O. 2012. „Antropologův den mezi ‚klienty represe‘: Zúčastněné pozorování bezdomovců ve středně velkém městě.“ *AntropoWebzin* 8 (3): 141–52.
- Hejnal, O. 2013a. „Hilton jako ‚fekální dvůr‘: Socioprostorové aspekty bezdomovectví.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 49 (2): 241–267.
- Hejnal, O. 2013b. „Anachorický bezdomovec: Purifikace a transgrese veřejného prostoru.“ *Český lid* 100 (4): 449–467.
- Hirsch, E., M. O'Hanlon (eds.). 1995. *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. Oxford: Clarendon Press.

- Hubert, H. (1905) 1999. *Essay on Time : A Brief Study of the Representation of Time in Religion and Magic*. Oxford: Berghahn.
- Chouliaraki, L., N. Fairclough. 1999. *Discourse in Late Modern: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- James, W., D. Mills. 2005. „Introduction : From Representation to Action in the Flow of Time.“ Pp. 1–15 in W. James, D. Mills (eds.). *The Qualities of Time: Anthropological Approaches*. Oxford: Berg.
- Kostecký, T. (ed.). 2007. „Monotematické číslo České regiony v sociologické perspektivě.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (5).
- Lefebvre, H. (1974) 2002. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lefebvre, H. (1992) 2004. *Rhythmanalysis: Space, Time and Everyday Life*. London: Continuum.
- Liebow, E. 1967. *Tally's Conner: A Study of Negro Streetcorner Men*. Boston: Little, Brown.
- Malinowski, B. (1922) 2002. *Argonauts of Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.
- Marcus, A. 2005. „The Culture of Poverty Revisited: Bringing Back the Working Class.“ *Anthropologica* 47 (1): 35–52, <http://dx.doi.org/10.2307/25606216>.
- MAXQDA 11.2. Berlin: VERBI.
- Městská policie Plzeň. 2013. Dopravní skupina. *Portál Městské policie Plzeň* [online]. Městská policie Plzeň [cit. 6. 11. 2012]. Dostupné z: <http://www.mpplzen.cz/o-mestske-policii-plzen/sluzebny/dopravni-skupina/dopravni-skupina.aspx>.
- Mitchell, D. 2003. *The Right to the City: Social Justice and the Figur for Public Space*. New York: The Guilford Press.
- Mulíček, O., R. Osman, D. Seidenglanz. 2011. „Městská chronopolis.“ Pp. 13–42 in B. Vacková, L. Galčanová, S. Ferenčuhová (eds.). *Třetí město*. Červený Kostelec/Brno: Pavel Mervart/Masarykova univerzita.
- Munn, N. D. 1986. *The Fame of Gawa: A Symbolic Study of Value Transformation in a Massim (Papua New Guinea)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Munn, N. D. 1992. „The Cultural Anthropology of Time: A Critical Essay.“ *Annual Review Anthropology* 21: 93–123.
- Novák, J., L. Sýkora. 2007. „A City in Motion: Time-Space Activity and Mobility Paterns of Suburban Inhabitants and Structuration of Spatial Organization in Prague Metropolitan Area.“ *Geografiska Annaler* 89B (2): 147–168, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0467.2007.00245.x>.
- Ouředníček, M., J. Temelová (eds.). 2011. „Nové sociálně prostorové nerovnosti, lokální rozvoj a kvalita života.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4).
- Postill, J. 2002. „Clock and Calendar Time: A Missing Anthropological Problem.“ *Time and Society* 11 (2/3): 251–270.
- Rossi, P. H. 1989. *Down and Out in America. The Origins of Homelessness*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rowe, S., J. Wolch. 1990. „Social Network in Time and Space: Homeless Woman in Skid Row, Los Angeles.“ *Annals of the Association of American Geographers* 80 (2): 184–204, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8306.1990.tb00287.x>.
- Ruddick, S. M. 1996. *Young and Homeless in Hollywood. Mapping Social Identities*. New York: Routledge.
- Růžička, M. 2011. „Časoprostorové a infrastrukturní aspekty procesu sociální exkluze.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (2): 273–295.
- Shove, E., F. Trentmann, R. Wilk (eds.). 2009. *Time, Consumption and Everyday Life: Practice, Materiality and Culture*. Oxford: Berg.
- Sibley, D. 1995. *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London, New York: Routledge, <http://dx.doi.org/10.4324/9780203430545>.

- Smith, A., A. Stenning. 2006. „Beyond Household Economies: Articulations and Spaces of Economic Practice in Postsocialism.“ *Progress in Human Geography* 30 (2): 190–213, <http://dx.doi.org/10.1191/0309132506ph6010a>.
- Snow, D. A., L. Anderson. 1993. *Down on Their Luck. A Study of Homeless Street People*. Berkley: University of California Press.
- Sokol, J. 2003. *Čas a rytmus*. Praha: OIKOYMENH.
- Spradley, J. 1980. *Participant Observation*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Šubrt, J. 2000. *Problém času v sociologické teorii*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Šubrt, J. 2001. „The Problem of Time from the Perspective of the Social Science.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 9 (2): 211–224.
- Šubrt, J. 2003. *Čas a společnost: K otázce temporalizované sociologie*. Praha: ISV nakladatelství.
- Temelová, J., J. Novák, L. Pospíšilová, N. Dvořáková. 2011. „Každodenní život, denní mobilita a adaptační strategie obyvatel v periferních lokalitách.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4): 831–852.
- Thrift, N. 1977a. „Time and Theory in Human Geography: Part 1.“ *Progress in Human Geography* 1: 65–101, <http://dx.doi.org/10.1177/030913257700100105>.
- Thrift, N. 1977b. *An Introduction to Time-geography*. Geo Abstracts. Norwich: University of East Anglia.
- Toušek, L. 2009. *Analýza situace „bezdomovců“ v Plzni včetně identifikace jejich počtu*. Plzeň: CAAT.
- Vašát, P. 2012a. „Mezi rezistencí a adaptací: Každodenní praxe třídy nejchudších.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (2): 247–282.
- Vašát, P. 2012b. „Studium bezdomovectví v USA: Inspirace pro výzkum v České republice.“ *Český lid* 99 (2): 129–149.
- Vašát, P. 2013. „„Sme na jedné lodi“: Morálka a ekonomika v prostředí třídy nejchudších.“ *Český lid* 100 (4): 427–448.
- Wagner, D. 1993. *Checkboard Square. Culture and Resistance in a Homeless Community*. Boulder: Westview Press.
- Wagner, D., M. B. Cohen. 1991. „Power of the People: Homeless Protesters in the Aftermath of Social Movement Participation.“ *Social Problems* 38 (4): 543–561, <http://dx.doi.org/10.1525/sp.1991.38.4.03a00090>.
- Wilk, R. 2009. „The Edge of Agency: Routines, Habits and Violation.“ Pp. 143–154 in E. Shove, F. Trentmann, R. Wilk (eds.). *Time, Consumption and Everyday Life: Practice, Materiality and Culture*. Oxford: Berg.
- Wolch, J., S. Rowe. 1992. „On the Streets: Mobility Paths of the Urban Homeless.“ *City and Society* 6 (2): 115–140, <http://dx.doi.org/10.1525/city.1992.6.2.115>.
- Wright, T. 1997. *Out of Place. Homeless Mobilizations, Subcities, and Contested Landscapes*. New York: State University of New York.
- Wright, T., A. Vermund. 1999. „Suburban Homelessness and Social Space: Strategies of Authority and Local Resistance in Orange County, California.“ Pp. 121–144 in A. L. Deavenon (ed.). *There's No Place Like Home: Anthropological Perspectives on Housing and Homelessness in the United States*. Westport: Bergin & Garvey.
- Zerubavel, E. 1981. *Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life*. Chicago: University of Chicago Press.